

שני ספרים לא ידועים

מאת

נפתלי בן-מנחם

א. שני דפים שונים של "לחם יהודה"
מאת ר' יהודה לירמה, סבינויטה שי"ד-שט"ז
(עיין פקסימילים בעמ' 172-173)

בשנת שי"ד-שט"ז [1554] נדפס בסבינויטה: פירוש מסכת אבות אשר חבר ה"ר יהודה יו"א¹ בכמ"ר שמואל לירמה ספרדי ולה"ה וקרא שם הספר הזה לחם יהודה ... בהקדמתו מספר המחבר, שהדפיס תחילה את הספר בויניציאה "ובראש שנת כי המר שד"י לי² גזרה מלכות רומי בכל מלכות אדום ושרפו התלמוד והאגדות התלמוד של ה"ר יעקב בן חביב ז"ל³ ובחדש מרחשון כשמו כן הוא גזרו בויניציאה ושרפו התלמוד והאגדות הנז' וגם הרב אלפסי והמשניות ביום שבת קדש ובתוכם שרפו כל ספרי שהדפסתי שהיו אלף ות"ק ספרים באופן שהפסדתי בהם כל מה שהיה לי בויניציאה ולא נשאר לי מן הדפוס ההוא ולא מן ההעתק אפי' עלה א' לזכרון והוכרתי לחזור ולכותבו מדעתי כבתחלה ואחר שכתבתי ממנו שלשה פרקים מצאתי ספר אחד מן הדפוס ביד גוים שלקחו אותו מעל האש וקניתי אותו בדמים יקרים וראיתי מתוכו שזכני השי"ת ועשיתי השני יותר בשלמות מן הראשון והוספתי בו דרושים הרבה של חכמה ...".

עד כמה שידוע לנו לא הגיע אלינו עד היום כל שריד מדפוס ויניציאה שי"ג. אמנם ר' חיים מיכל מצוין ב"אור החיים" (פראנקפורט א. מ. תרנ"א, עמ' 467) שנשארו מן הדפוס ההוא "שנים או שלשה בלבד", אבל הספר לא נרשם עד היום, עד כמה שידוע לנו, בשום רשימת-ספרים.

בימים האחרונים הגיעו אלי שני דפים של הספר (דף ט-י)⁴, שונים בצורתם ובתכנם מן הדפים המקבילים בדפוס סבינויטה. תחילה אמרתי: הנה שריד של דפוס ויניציאה! אך כשהתבוננתי יפה בשני הדפים אמרתי: אין ספק שדפים אלה הם נוסח ראשון שהדפיס המחבר בסבינויטה, קודם שמצא "ספר אחד מן הדפוס ביד גוים שלקחו אותו מעל האש". משמצא את הספר נסדר שנית והוסיף בו "דרושים הרבה של חכמה". בשני הדפים שמצאנו חסר ה"דרוש על בחירה ורצון" (דף ט, ב — יא, ב) הפותח: הוא היה אומר וכו' קודם שאפרש זאת המשנה אקדים הקדמה אחת והיא זאת שצריך להבין כוונת התורה במה שמכרות ואומרת שהאדם הוא בחירי במעשיו וכו' ומסתיים בדף יא, ב במלים: שהרי בעולם הבא אי אפש' לו לטרוח לזכות את עצמו כדפרשי'.

ב. דפוס שאלוניקי לא ידוע

(עיין פקסימיל בע' 174)

ידוע שאברהם הגר הדפיס בשאלוניקי ספרים עבריים בשנות ת"א-ת"ט (1651-1655). רשימת הספרים שנדפסו על ידו פרסם אברהם יערי¹. והנה הגיע לידי "לוח" לשנת ת"ח שנדפס על ידו בשנת ת"ז, לוח

1 יראה זרע יאריך ימים אמן.

2 רות א, כ. המשנה, התלמוד, הרי"ף, עין יעקב (או עין ישראל) וספרים עבריים אחרים נשרפו ברומה ביום א של ראש-השנה שי"ד, 9 בספטמבר 1553, בהתאם לצו של האפיפיור יוליוס השלישי מיום 12 באוגוסט 1553 (ב באלול שי"ג). בויניציאה נשרפו הספרים בימים יג ויד במרחשון. עיין: אברהם ברלינר, כתבים נבחרים.

כרך ב, ירושלים תש"ט, עמ' 11; אברהם יערי, מחקרי ספר, ירושלים תשי"ח, עמ' 198-234.

3 עין יעקב, או עין ישראל.

4 באמצעות מר מ"ל וויזר, לונדון, ותן-חן לו.

1 מחקרי ספר, ירושלים תשי"ח, עמ' 247-248; קרית ספר, יג (תרצ"ו-תרצ"ז), עמ' 243-244.

שלא היה ידוע עד היום לרושמי רשימות. אמנם בספר "תאוה לעינים" מאת ר' שלמה אלגאזי, שהדפסתו נשלמה בבית אברהם גר צדק בשנת תט"ו [1655], נאמר, ש"נדפס בבית אברהם גר צדק נ"ע [נוחו עדין], הרי שבשנת תט"ו כבר לא היה בין החיים. אפשר אפוא שההקדמה שנדפסה בלוח לשנת תי"ח, שבה נזכר אברהם הגר, הועתקה מלוחות קודמים שנדפסו בשאלוניקי על-ידי אברהם הגר, לפני שנת תט"ו; לוחות שלא ידענו עליהם עד עכשיו.

שלושה שותפים היו ל"לוח": א. אליא בן אברהם [ני]ני, ששמו נזכר בשער ושכתב את ההקדמה המסתיימת בתיבה "ואליא" באותיות גדולות (אמנם כאן הכוונה לאליהו הנביא!); ב. המדפיס, אברהם הגר; ג. ר' ישעיה דיאלבה (שמו לא ידוע לנו ממקורות אחרים), שהילווה כסף מכיסו כדי להדפיס את הלוח. לפני שני דפים בלבד: דף א כולל השער וההקדמה. דף ב פותח: שנת התיח מעובר' ... שפה ושבתותיה נה סימנה ושה ח.

והרי נוסח השער וההקדמה.

ספר שערי לוח; סידרתי אותו למען ירוץ הקורא בו לדעת השנים המעוברים והפשוטים המולדות והחיסורים תקופות מר"א [מרב אדא] וגם ממר שמואל אני הצעיר אליא בן לאדוני אבי אברהם [ני]ני² זצ"ל. הוגה זה הלוח על ידי קדישי רבני שלוניקי ישמרם צורם בעיון נמרץ ואם יבדוק איזה אדם זה הלוח עם הלוח הישן מוצא הישן בטעות בשנת התי"ו וגם הרבה טעויות בשנים האחרות³. בשלוניקי.

מעבר לשער:

הקדמה. אמר המחבר. ראשית דברי ואחרית אמרי אהלל בקול רגש ותודה לאל נורא עלילה בשיר שבח והודאה אשר הוצאני לאור העולם והביאני לחיי העולם על ידי לומדי התורה באמונה וכל העדה כולם קדושים ובתוכם ה', חסדי ה' כל חי יודה יזכירו מקהלות תהלות ה' ורב טוב לבית ישראל, אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו, כי נגע בלב האומן איש חיל ירא ה' חרש חכם באומנותו ה"ה אברהם הגר יצ"ו בהעיר ה' את רוחו לגוד. ממקום מושבו להזריע אור שמש דפוסו בשלוניקי יע"א, רבתי עם רבתי בדעות, עיר גדולה של חכמים ושל סופרים, לזכות לעדת ישראל שיחזו בנועם ה' ולבקר בהכלו. על כן קמתי אני הקטן בהורמנה דמלכותה מן מלכי רבנו, קדישי ארעא, לחדש זה הלוח על יד האומן הנז' מקצת מולדות ותקופות ממור שמואל וגם תקופות מר"א הנעלמות ותיקון כל פרשה ופרשה כחדשה ובמועדה ולגמול וליתרון נוסף על הראשון לגמול תדיר חסדים עם כל עוברים ושבים ובפרט התושבים הגרים באכסניה שלו⁴, אשר הלוח כסף מכיסו את הלוח הזה לתופסו⁵ כדי לזכות את הרבים, זכות הרבים תלוי בו, אילנה דכולה ביה, החכם הנעלה כמה"ר ישעיה דיאלבה גר"ו, נרו לא ידעך לעד אמן. ואני באל חי בטחתי והארכתיו והקב"ה למען רחמי וחסדיו קודם השנים האלו יביא משיח צדקנו ויגאלינו עם ינון ואליא.

2 אות אחת או שתיים לפני "ניו" ניסחששו ואני משער שצריך לקרוא: גיניו.

3 הרי שנדפסו כמה לוחות בשנים שלפני תי"ז שאינם ידועים לנו. ההקדמה שתבוא להלן הועתקה מן הלוחות הקודמים.

4 באכסניה שלו. של מי? של אברהם הגר או של כותב ההקדמה, אליא ב"ר אברהם.

5 לתופסו — להדפיסו.

פי מסכת אבות

סוהנה ממנה בעולם הזה לא חלק ל' החליף את משכורתו מן העולם הבא לעולם הזה שאלו היום עובק בתורה לשמה ולא היה משתמש ממנה בעולם הזה היום שכרו מרובה בעולם הבא ועבשו משתמש ממנה בעולם הזה שכרו הוא מועט בעולם הבא אף כולו ואוכל כל שכרו בעולם הזה ולא ישאר לו שום שכר ממנה בעולם הבא וכן משמע מדברי רבי ישמעאל בפרק ד' דהאזי ומסתא

דאמר הלומד על מנת ללמד פ' כדי סוהנה ממנה

בעולם הזה מספיקין בידו ללמוד וללמד פירוש

בלבד כדי סוהנה ממ' בעולם הזה בלבד אבל אין

מספיקין בידו לשמור ולעשות כדי שלא יהיה

לו שכר טוב בעולם הבא מאחר שלמד אותה שלא

לשמה אלא ליהנות ממנה בעולם הזה הרי שאנו

דחש על בחורה ורצון

חז"ל חיה אומר א' אין אני לוי לי

ובשאי לעצמי מח אני ואם לא עכשיו

אימתי :

ל' זה התנא בבבירור שהעובד בתור' להשתמש בה בעולם הזה הוא אוכל כל שכרו בעולם הזה ואין לו שום שכר מן העסק הזה בעול' הבא לא חלק ל' החליף את משכורתו בעולם הזה מרוב למעט שאלו היום מתעסק במלאכה או בסחורה אחרת לאכול ממנה היה מרווח מוונותיו ברווח ולא בצער בטח ולא בכחד והיה מתעשר מה שעתה שהיה משתמש מן התורה בעולם הזה ועושה אותה קודם לאכול ממנה מוונותיו הם בצמצום ולכן לא תמצא למדד בשכר אחד מוני אלף שיתעשר משכר למודד ואין לומר חלק ל' ככרת או חייב מיתה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא שאם כן היה לו לומר קטלא חייב כמו שאמר ודלא יליף קטלא חייב ועוד שהרי מצונו ל' ושמעאל הנה' שומור בבירור שהשתמש מן התורה בעולם הזה יש לו שכר בעולם הזה לשמות וכדפרשית ומאחר שהוא אומר שיש לו שכר אם כן מכאן ראוייה ברוח שאין לו עונש ועוד שלא מצונו בכל התלמוד כולו שיאמר בבירור שהשתמש מן התורה בעולם הזה סוהנה חייב כרת בעולם הזה ולא בעולם הבא וגם לא בשום פוסק וגם הכהרס אינה מחייבת עונש כזה ואם מצונו לזה התנא עצמו שהוא הלל וקראא וכיוצא מהם הרבה שהיו משפירים עצמם בפעלים להרויח מוונותיהם ולא היו רוצים ליהנות מן התורה לא מראית שום עונש עשו כן שהרי אין להם שום עונש מהשתמש ההוא כדפרש' אלא כדי שלא יאבדו ויפסידו שכר עסקם בתורה מן העולם הבא וכדפרש' :

הוא היה אומר וכו' קודם שאפרט זאת המשנה אקדים הקדמה אחת והיא זאת שצריך להבין בוונת התורה במה שמכרות ונאומרת שהאדם הוא בחיוריו במעשיו שכא' ראה נתתי לפרך היום את החיים ואת הטוב וגו' לפי שהשכל מחייב שהאדם הוא מוכרח במעשיו ולא בחיוריו ואנו רואין בחוש ששום אדם בעולם אינו יכול להוציא שום פועל מן הכח אל הפועל ואפילו ממשעה המצות מעצמו אלא תהיה לו סיעתא דשמיא והוא מוכרח מראיות רבות האחת ששום אדם אינו יכול להשתדל בקיום שום מצוה אלא יהיה ברוח אולם ויש מצוות שאינן יכול לקיימם אלא יהיה לו ממון בגון מצוות הצדקה ופדיון שבויים והכבדת אורחים וגמילות חסדי וכיוצא בהם מצוות אחרות הרבה נמי שהוא חולה ננוע ומוכה אלהים ומעניס שאין לו אפילו לחם לאכול דבר פשוט הוא שאינו יכול להשתדל במעשה המצוות ולהוציאם מן הכח אל הפועל ואינו רואין בבירור שהממון והברואות הם גורמים לאדם מן השמים : וכן כל מקראות האדם הן טובות הן רעות וכן אמר רבא חיי שהוא הברואות נבני שהוא הבנים ומונניה שהוא הממון לא בטותא תלוי מלתא חלא במולא ולא כמצא בגמרא שום חלק על רבא אם כן כ' שהכל מודים לרבא ועוד אמרם התור' שהברואות והממון גורמים הם לאדם מן השמים ש' וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח שהוא כבדיות לעשות

פ' מסכת אבות

מה שצתה סהא משתמש מן התור בעולם הזה ועשה אותה קורדוס לאכל ממנה מוונותיו הם בזמנם ולכן לא תמצא מלמד בספר אחד מני חלף. סיתעשר משכר למודו ואין לומר חלף לל נכרת ארתיב מיתה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא מהטעם שפרשתי ואם מצינו לזה סתנא עבמו סהא לל קרנא וכוננא מהם הרבה פסיו משכרים עצמם כפועלים להרווח מוונותיהם ולא היו רוצים ליהנות מן התור לא מוראת שום עונש עשו כן סהרו אין להם שום עונש מהטעם שהא בדפרמי' אלא כדי שלא יאבדו ויפסידו שכר עסקם בתורה מן העולם הבא וכדפרמי'.

הוא היה אמר' אם אין אני לי מי לי וכו' כלומר מה שזוהרתיך במסנה שלמעלה מואת על מעלות המדות וסכליות הוא שצריך שהאדם בעצמו יסתדל להסלים עצמו ולא יבטח על אחר' שישלימוהו או שזוכהו וזהו אמרו' אם אין אני לי מי לי וכו' כלומר אם אין אני מסתדל להסלי עצמי במעלות המדות ובמעלות שכליות לזכות את עצמי מי לי לל מי יסתדל להסלימי ולזכות אותי שמה שחזל ברא מוכה אבא היינו דוקא להוציא מדוכא של ניהבם אבל לא להוסיפו בעולם הבא בחק' פסיה יכל לשכ' בו אם הוא בעצמו היה מסתדל להסלי עצמו בכל יכולתו וזהו דבר המפורס והמפורסמו'.

אין צריך ראיה וכשאני מסתדל להסלים עצמי מה אני יכול לעשות סהרו אני יכול להוציא שום פעל מעצמי מן הכח אל הפועל אלא אם תהיה לי מועת' דשמיה וזהו דבר מפורסם וכי ואם לא עצמי ואומתי כלומר ואם אני מסתדל בעול' הזה להסלים עצמי ולזכות אותי אומתי אסתדל סהרו בעולם הבא אלא לאדם להסלי עצמו ולזכות סהרו האדם אחר מותו נעשה חפשי מן המנו שגאמר במתים חפשי ואומר ועבר חפשי מאדוניו ותנן לקמן יפה שעה אחת של תשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא וכו' ועוד אחזל מן סטרו בערב שבת ויכל בשבתוכו'.

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי ובשאי לעצמי מה אני ואם לא עבדיו אבותי :

שאי אימר עשה תורתך קבע אמור טעמו עשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות :

רבנ' גמלי' אב' עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אומדות :

אומר וכו' פי' שלל הסוד על לימוד התורה דתנן והלא וליף קטל חייבוכ' לכן בא שמאי לומר אעפ' שלמדת תורה הרבה וקיימת דכיו' לל לא תמנע עצמך מלעסוק בתורה תמיד וזהו אמרו עשה תורתך קבע קבע כל זמניך בתורתך כדי שתהיה בקי בתורה ואינו מעט ועשה הרבה לל ולא תאמר בלבד כבר קבעתי ומן הרבה ולמדתי תורה הרבה ואינו צריך עתה להטרוח את עצמי כל כך אלא אמור שימנע קבעת ומנע למדת והסתדל לעשות קביעות גדול ולמוד תורה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות לל ובטביל גדול קביעותך בתורה לא תמנע את עצמך מלקבל את כל האדם בסבר פנים יפות כשיבואו אליך באמרן סאיך רנ' למנוע את עצמך מקביעתך ואפי' רנע אחד לא קבל אותם בסבר פנים יפות :

רבנ' גמלי' אמרו וכו' ים להקשות למה לא נזכר בה סתנא וכן מכאן והלא לטון קבלה קבל ממנו ואוקבל מהם כמו שפנינו בכל שאר התנאים הקודמים לזה סתנא לכן כללנו לומר מואת המסנה וכל שאר משניות המסכתא הוואת ויכתמו מה שפרשתי בריש היא פרוקן שהסיכס שגאמר לטון קבלה טה השרק ויתר מכל שאר פרוקי המסכתא הוואת הוא לפי שלא נקראו כל תנאי זה השרק בשם רבי או רבן אלא בשם בלד' והים אופשר לעלות בדעתך לומר שמצד חסרון דעתך לא נקראו בשם רבי או רבן אלא בשם בלד' לכן נאמר בגולס לטון קבלה ללמדך שכל דבריו

לחם יהודה, דף ט, ב, דפוס לא ידוע

שערי לוח, דפוס אברהם הגר, שלונקי ת"ז